

Lilianna KOSTAŃSKA

**Poziom lęku dzieci 8- i 9-letnich mierzony kwestionariuszem ISCLD
a ich cechy osobowości**

Anxiety Level in 8- and 9-Year-Old Children Measured with ISCLD Questionnaire and Their
Personality Traits

STAN BADAŃ I CEL PRACY

Pomysł przeprowadzenia badań zrodził się w trakcie udziału w prowadzonym od r. 1989 w makroregionie lubelskim programie badawczym Ministerstwa Edukacji Narodowej. Eksperyment pedagogiczny dotyczył modernizacji kształcenia dzieci w młodszym wieku szkolnym. Istotnym elementem owego eksperymentu była próba obserwacji wpływu na dzieci 6-letnie zorganizowanych oddziaływań dydaktycznych na ich dalszy proces kształcenia w porównaniu z dziećmi, które naukę rozpoczęły jako siedmiolatki. Dzieci z eksperymentalnych klas zerowych nie były poddawane żadnej wstępnej selekcji, a klasy kontrolne dobierano losowo, jeśli było ich kilka w danej szkole.

Badania analizowane w tym artykule nie wchodziły w skład programu badawczego, a przeprowadzono je w trzecim roku systematycznych oddziaływań szkoły na obie grupy dzieci. Podejmując problem lęku u dzieci w młodszym wieku szkolnym przyjęto za Spielbergerem (Sosnowski 1977) dwa jego rodzaje: lęk–stan i lęk–cechę leżące u podstaw konstrukcji zastosowanej metody badań.

Z punktu widzenia praktyki pedagogicznej i psychologicznej ważne było sprawdzenie: a) czy podejmowany często w literaturze problem lęku towarzyszącego szkolnym doświadczeniom uczniów zróżnicuje badane grupy, b) czy poziom lęku–stanu rozumianego jako lęk sytuacyjny i lęku–cechy jako stałej właściwości jednostki różnicuje rodzaj i poziom nasilenia określonych cech osobowości badanych dzieci. Zmienną towarzyszącą owym analizom była płęć badanych.

W literaturze naukowej nie ma jednoznacznych odpowiedzi na postawione tu zagadnienia. Z informacji zawartych w podręczniku, opartych na badaniach

przeprowadzonych przez Cattella (za: Kostrzewski 1964), wynika, iż w badaniach osobowości dokonanych przy pomocy kwestionariusza CPQ chłopcy uzyskują istotnie wyższe wyniki od dziewcząt w czynnikach: D, F, N i Q4+, dziewczęta zaś wyższe w I i Q3.

Jedyne opracowanie w Polsce, przedstawione przez Kostrzewskiego i Kozłowską (1976), dotyczące populacji dzieci młodszych odnosiło się do chłopców (8-, 12-letnich), u których mierzono jawny i ukryty niepokój. Stwierdzono, iż chłopcy w wieku 8;7–11;10 lat z diagnozą nerwicy lękowej różnią się od rówieśników bez tych zaburzeń w zakresie cech mierzonych przez niektóre czynniki kwestionariusza CPQ. Różnice wysoce istotne statystycznie dotyczyły czynników: C-, D+, F-, H-, O+, Q4+.

METODY BADAŃ

Materiał badawczy do opracowania uzyskano na podstawie wyników w Inwentarzu Stanu i Cechy Lęku dla dzieci (ISCLD) autorstwa C. D. Spielbergera i współpracowników (w tymczasowym polskim opracowaniu S. Tucholskiej i S. Steuden) oraz Kwestionariuszu Osobowości R. B. Portera i R. B. Cattella dla dzieci 8-, 12-letnich (CPQ) w polskim tłumaczeniu i opracowaniu J. Kostrzewskiego. Metody te są opisane w polskiej literaturze psychologicznej jako rzetelne i trafne. Celowe jest przypomnienie 14 wymiarów osobowości ujmowanych przez kwestionariusz CPQ (za Kostrzewski 1964, s. 69). Określane są jako cechy zachowania przypisane czynnikom:

A: A- Schizotypia, A+ Cyklotymia; B: B- Niska inteligencja ogólna, B+ Wysoka inteligencja ogólna; C: C- Słabość „ja”, C+ Silne „ja”; D: D- Temperament spokojny, D+ Pobudliwość; E: E- Skłonność do podporządkowania się, E+ Skłonność do dominowania; F: F- Obniżone samopoczucie, F+ Wzmoczone samopoczucie; G: G- Niezrównoważony, niedojrzały charakter, G+ Zrównoważony charakter; H: H- Nieśmiałość, H+ Śmiałość; I: I- Twardy, trzeźwo myślący, I+ Wrażliwy, czuły; J: J- Mocny, krzepki, J+ Skrępowany wewnątrznie; N: N- Naiwność, N+ Refleksyjność; O: O- Przystosowanie, O+ Skłonność do obwiniania się; Q3: Q3- Niedostateczne panowanie nad sobą; Q3+ Dobre panowanie nad sobą; Q4: Q4- Niskie napięcie nerwowe, Q4+ Wysokie napięcie nerwowe.

KRYTERIA DOBORU GRUP I ICH CHARAKTERYSTYKA

Przeprowadzone badania miały kilkuetapowy przebieg. Badaniami wstępnie objęto populację dzieci z siedmiu klas II (150 dzieci w wieku 8,0–8,11 lat) i siedmiu III (150 dzieci w wieku 9,0–9,11 lat) mieszkających w mieście i na wsi w makroregionie lubelskim. Poziom wykształcenia rodziców badanej populacji dzieci z uwzględnieniem płci badanych i miejsca zamieszkania przedstawiono w tabeli 1.

Tab. 1. Wykształcenie rodziców badanych dzieci
Education of the examined children's parents

Wykształcenie	8 lat					9 lat					Ogółem
	dziewczęta		chłopcy		razem	dziewczęta		chłopcy		razem	
	m	w	m	w		m	w	m	w		
Matki:											
podstawowe	1	10	–	3	14	1	7	1	8	17	31
zawodowe	2	12	5	10	29	9	13	2	12	36	65
średnie	20	20	13	14	67	16	20	22	8	66	133
wyższe	17	6	15	2	40	8	5	18	–	31	71
Ojcowie:											
podstawowe	–	12	1	6	19	1	7	–	10	18	37
zawodowe	9	19	7	15	50	12	19	9	16	56	116
średnie	9	13	11	7	40	15	12	13	3	43	83
wyższe	21	3	14	1	39	8	5	18	–	31	70

Tab. 2. Struktura grup dzieci o wysokim i niskim poziomie stanu (LS) i cechy lęku (LC)
The structure of the groups of children with high and low levels of the state (LS) and feature (LC) of anxiety

		8 lat					9 lat					Ogółem
		dziewczęta		chłopcy		razem	dziewczęta		chłopcy		razem	
		m	w	m	w		m	w	m	w		
LS	wysoki	12	19	7	7	45	7	24	9	11	51	96
	niski	8	9	9	7	33	16	7	11	8	42	75
LC	wysoki	7	23	7	8	45	9	13	11	7	40	85
	niski	14	9	11	10	44	9	16	19	6	50	94

Z tabeli 1 wynika, iż dominującym wykształceniem matek była ukończona szkoła średnia (liceum ogólnokształcące lub technikum), u ojców zaś zasadnicza szkoła zawodowa. Najmniejszy procent rodziców badanych dzieci miał ukończoną tylko szkołę podstawową.

Metodą, którą zastosowano wobec wszystkich dzieci, był Inwentarz ISCLD (Stanu i Cechy Lęku). Uzyskane wyniki surowe w skalach C-1 (badającej lęk–stan – LS) i C-2 (badającej lęk–cechę – LC) zamieniano na wartości stenowe (w opracowaniu własnym). To stanowiło podstawę do wyodrębnienia grup dzieci o wysokim (7–10 sten) i niskim (1–4 sten) poziomie nasilenia cechy i stanu lęku.

Jednakowy wysoki poziom cechy i stanu lęku wystąpił u 38 dzieci (20 z klasy II i 18 z klasy III), a niski poziom obu rodzajów lęku u 30 (16 z klasy II i 14 z klasy III). Ostateczny skład grup dzieci o wysokim i niskim poziomie stanu i cechy lęku przedstawia tabela 2.

Tab. 3. Wartości testu chi-kwadrat i poziomy istotności statystycznej dla rozkładów wykształcenia matek i ojców przy wysokim i niskim poziomie lęku-stanu i lęku-cechy
 Values of chi-square test and the levels of statistical significance for the distribution of education of mothers and fathers with high and low levels of anxiety, the state and the feature

	Porównywalne grupy		Matki			Ojcowie		
			χ^2	df	p	χ^2	df	p
Lęk: stan wysoki	ogół	a-b	1,851	3	0,604	7,106	4	0,130
	dziewczeta	a-b	4,394	3	0,222	8,661	4	0,070
	chłopcy	a-b	2,296	3	0,513	4,535	4	0,338
	miasto	a-b	2,996	3	0,392	3,096	3	0,337
	wieś	a-b	2,959	3	0,398	4,021	4	0,403
	dziewczeta-chłopcy	a	5,825	3	0,120	5,825	3	0,120
	dziewczeta-chłopcy	b	1,324	3	0,723	4,911	-	0,296
Lęk: stan niski	ogół	a-b	0,617	3	0,893	2,611	4	0,625
	dziewczeta	a-b	1,028	3	0,794	0,485	3	0,922
	chłopcy	a-b	0,248	3	0,969	3,938	4	0,414
	miasto	a-b	1,164	3	0,762	2,630	3	0,452
	wieś	a-b	0,445	3	0,931	0,485	3	0,922
	dziewczeta-chłopcy	a	0,028	3	0,999	0,367	3	0,947
	dziewczeta-chłopcy	b	1,562	3	0,668	3,774	3	0,437
Lęk: cecha wysoki	ogół	a-b	1,335	3	0,721	3,062	3	0,382
	dziewczeta	a-b	2,299	3	0,512	3,659	3	0,301
	chłopcy	a-b	1,413	3	0,703	0,935	3	0,817
	miasto	a-b	1,765	2	0,414	0,710	2	0,701
	wieś	a-b	1,816	3	0,611	3,830	3	0,263
	dziewczeta-chłopcy	a	3,807	3	0,283	1,479	3	0,687
	dziewczeta-chłopcy	b	1,009	3	0,799	2,259	3	0,520
Lęk: cecha niski	ogół	a-b	2,189	3	0,534	2,471	3	0,480
	dziewczeta	a-b	6,929	3	0,074	6,756	3	0,080
	chłopcy	a-b	1,106	3	0,776	0,304	3	0,959
	miasto	a-b	2,420	3	0,489	6,236	3	0,101
	wieś	a-b	0,555	3	0,907	0,302	3	0,959
	dziewczeta-chłopcy	a	3,108	3	0,375	2,978	3	0,395
	dziewczeta-chłopcy	b	4,962	3	0,175	2,745	3	0,433

Porównania rozkładów poziomów wykształcenia matek i ojców badanych dzieci (przy ich wysokim i niskim poziomie stanu i cechy lęku) dokonano obliczając wartości statystyki chi-kwadrat, oceniając zarazem ich poziomy istotności statystycznej. Rezultaty ujęto w tabeli 3.

Z tabeli 3 wynika, iż rozkłady poziomów wykształcenia rodziców nie różniły się w analizowanych konfiguracjach w stopniu istotnym statystycznie.

Wszystkie dzieci zaliczone do grup o wysokim i niskim poziomie stanu i cechy-lęku odpowiadały następnie na pytania 14-czynnikowego kwestionariusza osobowości – CPQ. W badaniach zastosowano obie wersje kwestionariusza. Po obliczeniu wyników surowych dla każdego z czynników dokonywano

przeliczenia na steny, posługując się tabelą odpowiednią dla wieku i płci badanego dziecka. Korzystano przy tym z norm stenowych (opracowanych na populacji 500 polskich dzieci 8-, 12-letnich) udostępnionych przez profesora J. Kostrzewskiego. Zgromadzony materiał badawczy poddano analizie ilościowej, obliczając podstawowe wartości statystyczne (średnie, odchylenia standardowe dla zmiennych testowych). Przy porównywaniu zmiennych w grupach i między grupami stosowano statystykę t-Studenta. Związek między poziomami stanu i cechy lęku a pozostałymi badanymi zmiennymi oceniano przy pomocy współczynnika korelacji r Pearsona. Oceniano też poziom istotności występujących różnic oraz korelacji między zmiennymi.

ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

Pierwszy problem badawczy zakładał wystąpienie różnic w poziomie lęku związanego z funkcjonowaniem szkolnym dzieci z grup kryterialnej – a (8-latki) i kontrolnej – b (9-latki). Analiza wykazała (tab. 4), iż u ogółu badanych z obu grup wiekowych poziom stanu podobnie jak cechy lęku uzyskał średnią wartość stenową i nie różnił istotnie dzieci 8- (grupa a) i 9-letnich (grupa b) niezależnie od płci (dziewczęta – grupa d; chłopcy – grupa c).

W badaniach prowadzonych nad polską adaptacją kwestionariusza ISCLD obliczano współczynniki korelacji między mierzonymi rodzajami lęku na grupie dzieci 9-letnich. Wyniosły one dla dziewcząt ($N=29$) $r=0,37$, a dla chłopców $r=0,01$ ($N=27$). Analogiczny rodzaj związku obliczany na omawianych grupach 8- i 9-latków przedstawia tabela 5.

Potwierdziła się tendencja do nieco wyższej korelacji u dziewcząt 9-letnich, choć jej wysokość okazała się tutaj niższa. Otrzymane współczynniki korelacji między obu rodzajami lęku dla ogółu 8- i 9-latków mogą wskazywać na większą odporność dzieci młodszych na sytuacje oceniania („klasówka”) jako rezultat właściwego oddziaływania ich nauczycieli albo (co trudno również wykluczyć) na trudności w dokonywaniu przez te dzieci rozróżnienia między zachowaniem w codziennych i w zagrażających sytuacjach. W grupie dzieci 9-letnich nieco wyższy okazał się poziom stanu lęku, wskazujący na ujawnianie lęku przed negatywną oceną ich osiągnięć. Niski poziom tej różnicy może wynikać podobnie jak w grupie 8-latków z trudności dokonywania porównań swego zachowania w sytuacjach codziennych i ekstremalnych.

Kolejny problem badawczy dotyczył związku między nasileniem lęku i jego rodzaju z poziomem nasilenia określonych cech osobowości badanych dzieci. Przystępując do jego weryfikacji przyjęto zgodnie z koncepcją Spielberga, iż lęk-cecha to „pewna osobowościowa dyspozycja jednostki do określonego sposobu reagowania, który wystąpi, gdy zostanie wyzwolony przez odpowiednie (dostatecznie stresujące) bodźce” (T. Sosnowski 1977, s. 351). Jednostka staje się

Tab. 4. Poziom lęku-stanu i lęku-cechy w badanych grupach
The level of anxiety, the state and the feature in the examined groups

		N	M	σ	t	p
Lęk-stan	grupa a	150	5,7333	1,682	-0,28	0,780
	grupa b	150	5,7933	2,018		
	grupa d	167	5,9401	1,829	1,85	0,065
	grupa c	133	5,5414	1,869		
Lęk-cecha	grupa a	150	5,6267	1,888	1,22	0,225
	grupa b	150	5,3600	1,912		
	grupa d	167	5,6048	1,911	1,14	0,255
	grupa c	133	5,3534	1,888		

Tab. 5. Współczynniki korelacji lęku-stanu z lękiem-cechą w badanych grupach
Correlation coefficient of the state and feature of anxiety in the examined groups

		8 lat			9 lat		Ogół badanych		
		r	p		r	p		r	p
Dziewczęta	N=88	0,376	0,000	N=79	0,219	0,026	N=167	0,291	0,000
Chłopcy	N=62	0,316	0,006	N=71	0,128	0,143	N=133	0,203	0,010
Razem	N=150	0,359	0,000	N=150	0,178	0,015	N=300	0,257	0,000

wtedy podatna na spostrzeganie obiektywnie niegroźnych sytuacji jako zagrożających i reagowania na nie nieproporcjonalnie silnymi do wielkości faktycznego zagrożenia stanami lęku. Tak więc poziom tej postaci lęku powinien wiązać się z określoną strukturą osobowości jednostki. Analizy przeprowadzono zarówno przy wysokim, jak i niskim poziomie nasilenia cechy lęku, szukając związku z 14 cechami osobowości badanymi w kwestionariuszu CPQ (tabela 6).

Przy wysokim poziomie cechy lęku: 8-latki osiągnęły istotnie wyższy ($p < 0,054$) niż 9-latki poziom czynnika D, a przy niskim w czynnikach I i Q3 ($p < 0,023$). Niski poziom cechy lęku koreluje w grupie kryterialnej z czynnikami: B ($r = 0,41$ $p < 0,003$), I ($r < 0,26$ $p = 0,05$), O ($r = 0,25$ $p < 0,05$). W grupie kontrolnej wysoki poziom LC koreluje z czynnikiem H ($r = 0,29$ $p < 0,032$), a niski z E ($r = 0,23$ $p < 0,05$) i Q3 ($r = 0,33$ $p < 0,01$).

Analizowane grupy dzieci niezależnie od poziomu tej formy lęku uzyskały następujący układ czynników pod względem ich biegunowości: A-, B+, C-, D+, E+, G-, I-, N+ i Q3-. Poziom czynnika A(-) znamionuje nieco chłodniejsze, bardziej krytyczne oceny kontaktów z innymi ludźmi. Dzieci te bywają bardziej agresywne, uparte, zazdrosne, nie są więc łatwe w wychowywaniu. Czynniki B+ wskazuje na duże zdolności umysłowe badanych. Czynniki C- wiąże się z niestałością emocjonalną, mniejszą tolerancją na frustrację, nieco większą zmiennością zainteresowań i zachowań, ujawnianą w postaci symp-

Tab. 6. Poziom czynników w kwestionariuszu CPQ dzieci 8- (grupa a) i 9-letnich (grupa b) o wysokim (e=45 i k=40) i niskim (e=44 i k=50) poziomie cechy lęku

The level of factors in CPQ questionnaire in 8- and 9-year-old children (groups a and b respectively) with high (e=45, k=40) and low (e=44, k=50) levels of the feature of anxiety

		Wysoki poziom cechy lęku		Niski poziom cechy lęku	
		M	σ	M	σ
A	grupa a	4,6000	2,199	4,6591	1,462
	grupa b	5,2500	1,905	5,0800	1,510
B	grupa a	7,2222	1,677	7,3864	1,513
	grupa b	7,6250	1,917	7,9200	1,664
C	grupa a	4,4444	2,427	4,2727	2,434
	grupa b	4,3000	2,662	4,7400	2,514
D	grupa a	7,8444	2,449	8,0909	2,380
	grupa b	6,8000	2,472	7,3800	2,449
E	grupa a	8,1778	2,070	7,8182	2,202
	grupa b	7,8000	1,977	8,1400	2,204
F	grupa a	6,9333	1,643	6,8636	2,041
	grupa b	6,9000	1,959	6,9200	1,700
G	grupa a	2,7333	2,104	3,1591	1,964
	grupa b	2,8750	2,040	2,9800	1,824
H	grupa a	4,5556	2,331	5,1364	1,863
	grupa b	4,8000	2,700	5,1600	2,351
I	grupa a	4,2000	2,418	3,8864	1,967
	grupa b	3,4500	2,230	2,9400	1,994
J	grupa a	6,2000	2,380	6,0227	2,246
	grupa b	6,8250	2,341	6,2400	2,317
N	grupa a	7,3333	2,236	7,1364	1,984
	grupa b	7,7000	2,090	7,3000	2,215
O	grupa a	5,5333	2,668	5,4091	2,213
	grupa b	5,9250	2,635	5,5600	2,409
Q3	grupa a	4,0222	2,179	4,5000	2,277
	grupa b	3,5750	2,510	3,4200	2,251
Q4	grupa a	6,3778	3,121	6,9773	2,849
	grupa b	7,0250	3,017	6,3400	2,752

tomów nerwicowych. Wyraźnie słabe poczucie „ja” i niedostateczne panowanie nad sferą emocjonalną wynika też z czynnika Q3-. Dodatni biegun czynnika D wskazuje na pobudliwość, domaganie się uwagi ze strony innych i trudności w podporządkowaniu się stawianym wymaganiom. Skłonność do dominowania i podwyższona pewność siebie wynikają z analizy poziomu osiągniętego w czynniku E. F+ wskazuje na wzmożone samopoczucie, beztroskę, żywość manifestowaną w mowie i ruchu. Badanych cechuje wynikający z G- niedojrzały charakter, który wyraża się dużą zmiennością zachowań, niechęcią do podejmowania wysiłków i skłonnością do popełniania wykroczeń z powodu słabego rozwoju sfery *superego*. Liczenie się przez badane dzieci z rzeczywistością zdaje

się ujawniać w ich wysokim poziomie refleksyjności i ścisłym myśleniu (N+) oraz realistycznej i praktycznej ocenie, gdyż w realizacji swych potrzeb bardziej liczą na własne siły niż pomoc innych (I-). Większa zmienność cech osobowościowych wynika z przeciętnego nasilenia czynników: - J, O i Q4. Jednostki te niezbyt lubią pracować w grupie, częściej mają potrzebę przeciwstawienia się innym, zachowując się inaczej niż tego oczekiwano, starają się być samowystarczalne. Potrafią zastanawiać się nad występującymi w interakcjach błędami własnymi i innych w stosunku do siebie, o czym raczej trudno im zapomnieć. Analiza czynnika O wskazuje na tendencje zarówno do przejawiania zadowolenia, pewności siebie, jak i samoobwiniania siebie, zmienności nastrojów, drażliwości, przeżywania braku poczucia bezpieczeństwa i niedostosowania do wymogów otoczenia. Poziom czynnika Q4 znamionuje zmienne napięcie nerwowe i drażliwość towarzyszącą zachowaniu. Przy dużym nasileniu napięcia spotyka je krytyka otoczenia za niedbałość i małą ambicję. Jedynie cechy osobowości mierzone przez czynnik H zdają się różnić w zależności od poziomu cechy lęku. Wysoki poziom cechy lęku badanych zdaje się wiązać z większą nieśmiałością i tendencją do unikania kontaktów, a zarazem skłonnością do zamykania się w sobie (H-). Przy niskim nasileniu lęku jako zmiennej osobowościowej przeciętny poziom czynnika H wskazuje na większą ambiwalencję cech związanych ze śmiałym, przyjacielskim nawiązywaniem kontaktów towarzyskich i swobodą zachowania w dostosowywaniu się do sytuacji.

Wymienione tu cechy osobowości, które nie różnią się pod względem biegunowości, zdają się istotnie różnić badanych, jeśli uwzględnimy poziom cechy lęku i przynależność do podgrup (z uwagi na wiek, płeć). Średnie wartości i odchylenia standardowe w czynnikach kwestionariusza CPQ uzyskane przez te dzieci zawiera tabela 7.

Dziewczęta z wysokim poziomem lęku-cechy uzyskały wyższe niż chłopcy średni wynik w czynnikach: F ($p < 0,028$), I ($p < 0,025$) i J ($p < 0,016$), chłopcy zaś istotnie wyższy ($p < 0,042$) w czynniku Q3. Przy niskim nasileniu tej formy lęku dziewczęta uzyskały wyższe średnie wartości w czynnikach F ($p < 0,01$), G ($p < 0,063$), O ($p < 0,007$), a chłopcy w A ($p < 0,015$), D ($p < 0,001$) i H ($p < 0,004$).

Drugi przyjęty w koncepcji Spielberga rodzaj lęku określony jako lęk-stan jest rozumiany jako chwilowy stan jednostki przeżywany w związku z sytuacją stresową, w jakiej ona znajduje się. Zdaniem Spielberga (Sosnowski 1977, s. 351) stany lęku cechuje subiektywnie świadome postrzeganie obaw i napięcia z towarzyszącą im aktywacją i pobudzeniem autonomicznego układu nerwowego. Autorzy polskiej adaptacji inwentarza ISCLD (T. Sosnowski i inni, 1989, s. 77) na podstawie przeprowadzonych analiz wnioskuje, iż „poziom stanu lęku u dzieci jest prawdopodobnie bardzo silnie uwarunkowany wpływem czynników sytuacyjnych, mniej zaś cechami osobowości”. Przeprowadzone badania miały ukazać charakter relacji między stanem lęku i jego nasileniem

Tab. 7. Poziom czynników w kwestionariuszu CPQ dziewcząt (d) i chłopców (c) o wysokim (d = 52, c = 33) i niskim (d = 48, c = 46) poziomie cechy lęku
 The level of factors in CPQ questionnaire for girls (d) and boys (c) with high (d = 52, c = 33) and low (d = 48, c = 46) levels of the feature of anxiety

		Wysoki poziom cechy lęku		Niski poziom cechy lęku	
		M	σ	M	σ
A	grupa d	4,8654	2,450	4,5208	1,637
	grupa c	4,9697	1,334	5,2609	1,237
B	grupa d	7,5577	1,841	7,8125	1,770
	grupa c	7,1818	1,722	7,5217	1,426
C	grupa d	4,2692	2,450	4,3958	2,394
	grupa c	4,5455	2,670	4,6522	2,575
D	grupa d	7,2692	2,606	6,9167	2,559
	grupa c	7,4848	2,360	8,5435	1,997
E	grupa d	7,8077	1,951	7,8125	2,140
	grupa c	8,3030	2,128	8,1739	2,264
F	grupa d	7,2692	1,634	7,3750	1,566
	grupa c	6,3636	1,901	6,3913	2,016
G	grupa d	2,7308	1,981	3,4167	1,933
	grupa c	2,9091	2,213	2,6957	1,775
H	grupa d	4,3462	2,472	4,5417	2,379
	grupa c	5,1818	2,493	5,7826	1,618
I	grupa d	4,2885	2,396	3,7292	2,029
	grupa c	3,1515	2,123	3,0217	1,983
J	grupa d	7,0000	2,187	6,5000	2,183
	grupa c	5,6970	2,456	5,7609	2,330
N	grupa d	7,3462	2,239	7,1458	1,946
	grupa c	7,7576	2,047	7,3043	2,269
O	grupa d	5,7885	2,851	6,1042	2,628
	grupa c	5,6061	2,318	4,8478	1,725
Q3	grupa d	3,3846	2,116	3,6875	2,308
	grupa c	4,4848	2,539	4,1739	2,322
Q4	grupa d	6,8269	3,185	6,5208	3,135
	grupa c	6,4545	2,916	6,7609	2,433

w stosunku do rodzaju i poziomu nasilenia określonych cech osobowości badanych dzieci.

Wyniki analiz statystycznych wykazały zarówno przy wysokim, jak i niskim poziomie stanu lęku (tabela 8) identyczny pod względem biegunowości układ następujących czynników osobowościowych: B+, C-, E+, F+, G-, I-, N+, Q3-, oraz J (jego poziom wskazuje na tendencję do ujawniania przeciętnego nasilenia zachowań).

Wcześniejsze analizy związku poziomu cechy lęku z pomiarem nasilenia cech osobowości w czynnikach kwestionariusza CPQ wykazały, iż badane dzieci również się nie różnią w tym zakresie. Ze średnich wartości stenowych,

Tab. 8. Poziom czynników w kwestionariuszu CPQ dzieci 8- (grupa a) i 9-letnich (grupa b) o wysokim ($e=45$, $k=51$) i niskim ($e=33$, $k=42$) wyniku w skali lęk-stan
 The level of factors in CPQ questionnaire in 8- and 9-year-old children (groups a and b respectively) with high ($e=45$, $k=51$) and low ($e=33$, $k=42$) scores in the scale of anxiety the state

		Wysoki poziom cechy lęku		Niski poziom cechy lęku	
		M	σ	M	σ
A	grupa a	4,6222	2,289	4,9091	1,608
	grupa b	4,9020	1,879	5,1190	2,039
B	grupa a	7,2667	1,763	7,1515	1,482
	grupa b	7,7647	2,150	7,8095	1,469
C	grupa a	4,3333	2,286	4,2727	2,169
	grupa b	4,0980	2,751	4,4048	2,061
D	grupa a	8,4000	2,071	7,6970	2,698
	grupa b	7,5882	2,483	6,3810	2,518
E	grupa a	8,2000	1,866	8,2727	1,957
	grupa b	7,9216	1,776	7,6667	2,281
F	grupa a	6,7111	1,914	7,1212	1,900
	grupa b	7,2549	1,864	7,0476	1,962
G	grupa a	2,6889	1,893	2,8182	1,911
	grupa b	2,2549	1,521	3,4762	1,851
H	grupa a	4,1556	2,195	5,3636	2,028
	grupa b	4,3333	2,511	4,7619	2,407
I	grupa a	4,0222	2,454	4,3030	2,404
	grupa b	2,9608	1,990	3,4524	2,360
J	grupa a	5,9778	2,210	5,6970	2,417
	grupa b	6,3725	2,332	6,5238	1,954
N	grupa a	7,2222	2,225	7,3939	1,983
	grupa b	8,0392	2,163	7,0238	2,290
O	grupa a	5,7333	2,320	4,6061	2,106
	grupa b	6,1961	2,263	5,1190	2,549
Q3	grupa a	4,0889	2,065	4,4545	2,093
	grupa b	3,3720	2,240	4,7381	2,410
Q4	grupa a	7,0444	3,030	5,8485	2,671
	grupa b	7,4510	2,625	5,3333	2,729

uzyskanych w pozostałych czynnikach osobowościowych, wynika, iż: ze wzrostem stanu lęku zmieniają się pod względem biegunowości czynniki: A i H (z przeciętnego nasilenia na niższe), D i Q4 (z przeciętnego na dodatnie) oraz O (z ujemnego na przeciętne). Jak pamiętamy z wcześniejszych analiz, wzrostowi poziomowi lęku cechy też towarzyszyła zmiana biegunowości czynnika H. Tak więc wzrost poziomu stanu lęku, mierzonego przez wynik testowy (gdy zasugerowano badanym ocenę sposobu zachowania w sytuacji potencjalnego zagrożenia, jakim miała być dla nich klasówka), wiąże się z nieco chłodniejszą, bardziej krytyczną oceną kontaktów z innymi osobami, wzrostem agresji, uporą, zazdrości o innych, a dokładniej o przewidywanie ich wyższych osiągnięć (A-).

Tab. 9. Poziom czynników w kwestionariuszu CPQ dziewcząt (d) i chłopców (c) o wysokim (d = 62, c = 34) i niskim (d = 40, c = 35) wyniku w skali lęk-stan
 The level of factors in CPQ questionnaire for girls (d) and boys (c) with high (d = 62, c = 34) and low (d = 40, c = 35) scores in the scale of anxiety the state

		Wysoki poziom cechy lęku		Niski poziom cechy lęku	
		M	σ	M	σ
A	grupa d	4,6774	2,373	4,9750	2,118
	grupa c	4,9412	1,391	5,0857	1,522
B	grupa d	7,8065	1,923	7,7750	1,544
	grupa c	7,0294	2,022	7,2286	1,416
C	grupa d	4,5323	2,616	4,2750	1,935
	grupa c	3,6176	2,296	4,4286	2,292
D	grupa d	7,4194	2,493	6,1500	2,788
	grupa c	8,9706	1,566	7,8857	2,207
E	grupa d	7,9194	1,876	7,6500	1,916
	grupa c	8,2941	1,697	8,2571	2,381
F	grupa d	7,3710	1,840	7,8500	1,442
	grupa c	6,3235	1,838	6,2000	2,041
G	grupa d	2,6774	1,862	3,5500	1,867
	grupa c	2,0588	1,324	2,7714	1,864
H	grupa d	4,0000	2,429	4,8500	2,434
	grupa c	4,7059	2,182	5,2286	2,045
I	grupa d	3,9516	2,432	4,2500	2,307
	grupa c	2,5588	1,618	3,3429	2,449
J	grupa d	6,7258	2,182	6,7500	2,060
	grupa c	5,2059	2,129	5,4857	2,174
N	grupa d	7,5000	2,245	6,9250	1,992
	grupa c	7,9412	2,173	7,4857	2,318
O	grupa d	6,1613	2,404	4,8500	2,797
	grupa c	5,6471	2,058	4,9429	1,781
Q3	grupa d	3,4194	2,085	4,5000	2,542
	grupa c	4,2353	2,284	4,7429	1,930
Q4	grupa d	7,2419	3,044	4,8500	2,617
	grupa c	7,2941	2,381	6,3714	2,591

Sytuacja stresowa, w której miały znaleźć się badane dzieci, powodowała u nich również istotny ($p < 0,03$) wzrost nieśmiałości, tendencję do unikania towarzystwa, a zarazem skłonność do zamykania się w sobie (H-). Wzrasta wyraźnie ($p < 0,01$) pobudliwość, domaganie się uwagi ze strony innych i trudności w podporządkowaniu się wymaganiom stawianym przed dziećmi przez innych (D+). Jeszcze bardziej ($p < 0,000$) wzrasta poziom napięcia nerwowego i poziom drażliwości towarzyszący zachowaniu (Q4). Maleje również u nich ($p < 0,003$) poczucie zadowolenia i pewności siebie, a wzrasta tendencja do samoobwiniania siebie oraz przeżywania braku poczucia bezpieczeństwa i dostosowania do wymogów otoczenia (O+). Tendencję tę potwierdza istotny spadek ($p < 0,009$)

poczucia swego „ja” i zmniejszenie kontroli sfery emocjonalnej (Q3). Rozkład wyników uzyskanych przez badane dzieci z uwzględnieniem ich płci przedstawia tabela 9.

Porównując wyniki w czynnikach osobowości uzyskane przez dzieci z wysokim i niskim poziomem lęku–stanu przy uwzględnieniu ich wieku i płci stwierdzono iż:

a) dzieci 8-letnie wykazują istotnie wyższą średnią niż 9-letnie w czynnikach: I ($p < 0,023$) gdy towarzyszy temu wysoki poziom lęku–stanu oraz w D ($p < 0,034$) przy jego niskim nasileniu,

b) dziewczęta uzyskały istotnie wyższy niż chłopcy poziom w czynnikach: F ($p < 0,009$), I ($p < 0,001$), J ($p < 0,001$) przy niskim poziomie lęku stanu oraz F ($p < 0,000$) i J ($p < 0,012$) przy wysokim. Przy takim samym nasileniu lęku chłopcy dominują nad dziewczętami pod względem cech mierzonych w czynnikach D ($p < 0,000$ – przy wysokim i $p < 0,004$ niskim lęku–stanie) oraz Q4 ($p < 0,023$) – przy niskim lęku–stanie;

c) dziewczęta o wysokim poziomie lęku–stanu uzyskały istotnie wyższe wyniki w czynnikach: D i O ($p < 0,02$) oraz Q4 i współczynnika niepokoju ($p < 0,000$), a niższe w G i Q3 ($p < 0,02$) od tych, które ujawniły go w niższym nasileniu,

d) chłopcy o wysokim poziomie lęku–stanu uzyskali istotnie wyższe wyniki w czynniku D ($p < 0,02$) oraz we współczynniku niepokoju ($p < 0,01$) od tych, którzy ujawnili go w niższym nasileniu.

WNIOSKI KOŃCOWE

Przeprowadzone badania i analiza materiału badawczego wykazała, iż:

1) u ogółu badanych z obu grup wiekowych nie wystąpiły istotne różnice między poziomem obu analizowanych form lęku;

2) lęk towarzyszący szkolnym doświadczeniom uczniów poddanych wczesnemu oddziaływaniu dydaktyczno-wychowawczemu nie uległ podwyższeniu w stosunku do jego poziomu traktowanego jako cecha osobowości, co miało miejsce w grupie 9-latków;

3) poziom cechy lęku w badanych populacjach dzieci wiąże się z cechami osobowości, opisywanymi w literaturze jako ujawniane przez dzieci nerwicowe i z zaburzeniami zachowania;

4) częściowo potwierdziły się relacje między wynikami dziewcząt i chłopców w kwestionariuszu CPQ – sygnalizowane przez Cattella;

5) spośród 7 czynników osobowości różnicujących chłopców z nerwicą lękową od tych, którzy nie ujawniają takich zaburzeń (Kostrzewski, Kozłowska 1976), w omawianych grupach chłopców o wysokim i niskim poziomie lęku–stanu istotnie różnicujący statystycznie okazał się czynnik D, w czynnikach

C, G, H, O i Q4 wystąpiły podobne jak w wymienionych badaniach tendencje, choć nie różniące istotnie statystycznie grup;

6) poziom stanu-lęku rozumianego jako lęk sytuacyjny można wyjaśnić rodzajem i poziomem nasilenia ich cech osobowości.

BIBLIOGRAFIA

- Inwentarz Stanu i Cechy Lęku dla dzieci (ISCLD)* „Jak się czujesz”, podręcznik tymczasowy S. Tucholskiej i S. Studen wydany na prawach rękopisu do użytku wewnętrznego, Katedra Psychologii Klinicznej i Osobowości KUL, Lublin 1989.
- Kostrzewski J., Kozłowska E., *Personality traits of boys aged 8 to 12 suffering from diagnosed neuroses with anxiety as dominant component*, „Polish Psychological Bulletin ” 1976, vol. 7, nr 4.
- Kostrzewski J., *Czynnikowe kwestionariusze R. B. Cattella do badania osobowości dzieci i ich wartość diagnostyczna*, Roczniki Filozoficzne KUL, t. XII, z. 4, Lublin 1964.
- Porter R. B., Cattell R. B., *Podręcznik do 14-czynnikowego kwestionariusza osobowościowego dla dzieci od 8 do 12 lat*. Wstęp, przekł. oraz oprac. J. Kostrzewski, Lublin 1964.
- Sosnowski T., *Lęk jako stan i jako cecha w ujęciu Charlesa D. Spielberga*, „Przegląd Psychologiczny” 1977, 2.
- Sosnowski T., Iwaniszczuk D., *Polska adaptacja inwentarza Stanu i Cechy Lęku dla dzieci STAIC*, „Studia Psychologiczne” 1989, 1.
- Tucholska S., Studen S., *Inwentarz do pomiaru lęku u dzieci STAIC i jego polska wersja*, „Psychologia Wychowawcza” 1990, 1/2.

SUMMARY

The studies concern the problem of anxiety accompanying the school experiences in 300 children who began their education at the age of 6 and 7 years. These studies were conducted in the 3rd year of school education. The theoretical concept was based on the concept of Ch. D. Spielberga, the author of ISCLD Questionnaire used in the studies.

The article discusses similarities and differences between the examined subjects as for the level of the feature, the state of anxiety and also their relationship with personality traits as estimated by CPQ questionnaire by R. B. Porter and R. B. Cattell.

